

V. I. LENJIN

KARL MARX

UVOD U MARKSIZAM

Karl Marx rodio se 5. maja 1818. g. u gradu Trieru (Porajnska Pruska). Otac mu je bio advokat, Jevrejin, i 1824. god. prešao u protestantstvo. Porodica je bila imućna, kulturna, ali nije bila revolucionarna. Poslije završene gimnazije u Trieru, Marx se upisuje na univerzitet, najprije u Bonnu, zatim u Berlinu. Studira pravne nauke, ali prije svega historiju i filozofiju. Završivši univerzitetske studije 1841. g. branio je doktorsku disertaciju o filozofiji Epikura. Po svojim shvaćanjima Marx je tada još bio hegelijanac-idealist. U Berlinu je pripadao krugu „lijevih hegelijanaca" (Bruno Bauer i dr.), koji su se trudili da iz Hegelove filozofije izvuku ateističke i revolucionarne zaključke.

Poslije Završetka studija Marx odlazi u Bonn, računajući da postane profesor. Ali je reakcionarna politika vlade, koja je 1832. g. oduzela katedru Ludwigu Feuerbachu (Foerbachu) i 1836. g. ponovo odbila da ga primi na univerzitet, a 1841. g. nije dopustila mladom profesoru Brunu Baueru da drži predavanja na univerzitetu u Bonnu, primorala Marxa da se odrekne karijere učenjaka. Shvaćanja lijevog hegelijanstva u Njemačkoj razvijala su se vrlo brzo. Ludwig Feuerbach, naročito od 1836. g., počinje kritizirati teologiju i skretati k materijalizmu, koji je njime potpuno ovladao 1841. g. („Suština kršćanstva"); 1843. g. izlaze njegovi „Osnovi filozofije budućnosti". „Trebalo je lično preživjeti oslobodilački utjecaj tih knjiga" — pisao je kasnije Engels o tim djelima Feuerbacha. „Mi" (t. j. lijevi hegelijanci, među njima i Marx) „odjednom smo postali feuerbachovci." U to vrijeme su rajnski radikalni buržuiji, koji su imali dodirnih točaka s lijevim hegelijancima, pokrenuli opozicioni list u Kolnu: „Rajnske novine" (list je počeo izlaziti od 1. januara 1842. g.). Marx i Bruno Bauer bili su pozvani da budu glavni suradnici, a oktobra 1842. g. Marx je postao glavni urednik i preselio se iz Bonna u Koeln. Pod Marxovim uredništvom revolucionarno-demokratski pravac lista postaje sve određeniji, i vlada je u početku podvrgla list dvostrukoj i trostrukoj cenzuri, a zatim je odlučila da ga sasvim zabrani 1. januara 1843. g. Do toga roka Marx je morao napustiti redakciju, ali njegov odlazak ipak nije spasio list, i on je bio definitivno zabranjen marta 1843. g. Među najznačajnijim člancima koje je Marx objavio u „Rajnskim novinama" Engels ističe pored dolje navedenih (vidi *Literaturu**) i članak o položaju seljaka-viflogradara u dolini Mosele. Novinarski rad je pokazao Marxu da ne poznaje dovoljno političku ekonomiju i on počinje ozbiljno da je proučava.

Godine 1843. Marx se u Kreuznachu (Krojnachu) ženi svojom drugaricom iz djetinjstva, Jenny von Westphallen (Dženi fon Vestfalen), s kojom se zaručio još dok je bio student. Njegova žena je bila iz pruske reakcionarne plemićke porodice. — Njen stariji brat je bio ministar unutrašnjih poslova u Pruskoj u jednoj od najreakcionarnijih epoha, 1850.—1858. g. U jesen 1843. g. Marx odlazi u Pariz da u inozemstvu, zajedno sa Ar-noldom Rugeom (1802.—1880.; lijevi hegelijanac, 1825.—1830. u zatvoru, poslije 1848. g. emigrant; od 1866.—1870. bizmarki-janac) izdaje radikalni časopis. Izašao je samo prvi svezak toga časopisa „Njemačko-francuski godišnjak". Prestao je izlaziti zbog teškoća oko ilegalnog raspačavanja u Njemačkoj i zbog neslaganja s Rugeom. U svojim člancima u tome časopisu Marx istupa već kao revolucionar, objavljujući „nemilosrdnu kritiku svega postojećeg" i naročito „kritiku oružjem", apelirajući na mase i *proletarijat*.

* Ovdje i niže Lenjin upućuje na „Bibliografiju marksizma" koju je on sastavio kao prilog članku „Karl Marx". — *Red.*

Septembra 1844. g. došao je Friedrich Engels na nekoliko dana u Pariz i otada postaje najbliži Marxov prijatelj. Obojica su najaktivnije sudjelovali u tadašnjem burnom životu revolucionarnih grupa u Parizu (naročito značenje je imalo učenje Proudhona, s kojim se Marx odlučno obračunao u svojoj „Bijedi filozofije", 1847. g.) i, odlučno se boreći protiv raznih učenja Sitnoburžoaskog socijalizma, izradili teoriju i taktiku revolucionarnog *proleterskog socijalizma* ili komunizma (marksizma). (Vidi Marxova djela iz te epohe, 1844.—1848. g.) Na traženje pruske vlade Marx je 1845. g., kao opasan

revolucionar, bio protjeran iz Pariza. On prelazi u Bruxelles (Brisel). U proljeće 1847. g. pristupili su Marx i Engels tajnom propagandističkom udruženju „Savez komunista“, uzeli vidnog udjela na II. kongresu toga saveza (novembar 1847. g. u Londonu) i po »»logu kongresa sastavili čuveni „Manifest Komunističke partije“ koji je izašao februara 1848. g. S genijalnom jasnoćom prikazani su u tome djelu novi pogled na svijet, dosljedni materijalizam koji je obuhvaćao i područje društvenog života, dijalektika kao najsvestranije i najdublje učenje o razvitku, teorija klasne borbe i svjetsko-historijske revolucionarne uloge proletarijata, tvorca novog, komunističkog društva.

Kada je buknuła februarska revolucija 1848. g., Marx je bio protjeran iz Belgije. On ponovo dolazi u Pariz, a otuda, poslije martovske revolucije, u Njemačku, i to u Koeln. Tamo su od 1. juna 1848. do 19. maja 1849. g. izlazile „Nove rajnske novine“; glavni urednik bio je Marx. Nova teorija bila je sjajno potvrđena tokom revolucionarnih događaja od 1848.—1849. g., kao što su je kasnije potvrđivali svi proleterski i demokratski pokreti svih zemalja svijeta. Pobjednička kontrarevolucija stavila je najprije Marxa pod sud (oslobođen 9. februara 1849. g.), a zatim ga protjerala iz Njemačke (16. maja 1849. g.). Marx najprije odlazi u Pariz, ali ga i otuda poslije demonstracija od 13. juna 1849. g. protjeruju, i on odlazi u London, gdje je živio do svoje smrti.

Uvjeti emigrantskog života, koji su naročito jasno osvijetljeni u dopisivanju Marxa s Engelsom, bili su veoma teški. Bijeda je direktno gušila Marxa i njegovu porodicu; da nije bilo stalne požrtvovne finansijske pomoći *Engelsa*, Marx ne samo što ne bi mogao završiti „Kapital“, već bi sigurno podlegao pod pritiskom bijede. Osim toga, mnoga učenja i teorije sitnoburžoaskog i uopće neproleterskog socijalizma primoravali su Marxa da stalno vodi nemilosrdnu borbu, a ponekad da odbija i najbjesomučnije i najbarbarskije lične napade („Gospodin Vogt“) na sebe. Izbjegavajući emigrantske krugove, Marx je u nizu historijskih radova razvijao svoju materijalističku teoriju, posvećujući se uglavnom izučavanju političke ekonomije. Marx je ovu nauku revolucionirao (vidi niže: *Marxovo učenje*) u svojim djelima „Prilog kritici političke ekonomije“ (1859.) i „Kapital“ (svezak I., 1867.).

Epoha oživljavanja demokratskih pokreta krajem 50-ih i 60-ih godina ponovo je pokrenula Marxa na praktičnu djelatnost. Godine 1864. (28. septembra) osnovana je u Londonu čuvena I. Internacionala, „Međunarodno radničko udruženje“. Marx je bio duša toga udruženja, autor prvog njegova „manifesta“ i mase rezolucija, izjava i proglašenja. Ujedinjujući radničke pokrete raznih zemalja, trudeći se da u pravcu zajedničkog rada usmjeri razne forme neproleterskog, predmarksističkog socijalizma (Mazzini, Proudhon, Bakunjin, engleski liberalni trade-unionizam, lassalleovsko desno kolebanje u Njemačkoj i tome slično), boreći se protiv teorija svih tih sekta i škola, Marx je iskovao jedinstvenu taktiku proleterske borbe radničke klase u raznim zemljama. Poslije pada Pariske komune (1871.) koju je Marx (u „Građanskom ratu u Francuskoj 1871.“) tako duboko, precizno, sjajno, *borbeno* i revolucionarno ocijenio, i poslije rascjepa Internacionale koji su izazvali bakunjinisti, ona više nije mogla ostati u Evropi. Poslije kongresa Internacionale u Ha-agu (1872.) Marx je izradio da se Generalno vijeće Internacionale premjesti u New York. Prva Internacionala završila je svoju historijsku ulogu ustupivši mjesto epohi neizmerno jačeg porasta radničkog pokreta u svima zemljama svijeta, upravo epohi razvijanja pokreta u *širinu*, stvaranja *masovnih* socijalističkih radničkih partija na bazi pojedinih nacionalnih država.

Naporan rad u Internacionalni još naporniji teoretski rad potpuno su podrovali Marxovo zdravlje. On je i dalje radio na preradi političke ekonomije i na završavanju „Kapitala“, skupljajući masu novog materijala i izučavajući niz jezika (na primjer, ruski), ali bolest mu nije dala da završi „Kapital“.

2. decembra 1881. g. Marxu je umrla žena, 14. marta 1883. g. Marx je tiho zauvijek usnuo u svojem naslonjaču. Sahranjen je pored svoje žene i Helene Demuth, vjerne služavke koja je bila gotovo član porodice, na groblju Highgate (Hajget) u Londonu.

MARXOVO UČENJE

Marksizam je sistem Marxovih shvaćanja i učenja. Marx je bio nastavljatelj i genijalni završilac tri glavna idejna smjera XIX. vijeka koji su pripadali trima najnaprednijim zemljama čovječanstva: klasične njemačke filozofije, klasične engleske političke ekonomije i francuskog socijalizma u vezi s francuskim revolucionarnim učenjima uopće. Izvanredna dosljednost i monolitnost Marxovih

shvaćanja, priznate čak i od njegovih neprijatelja, shvaćanja koja u svojoj cjelini predstavljaju suvremeni materijalizam i suvremeni naučni socijalizam kao teoriju i program radničkog pokreta svih civiliziranih zemalja svijeta, iziskuju da prije izlaganja glavnog sadržaja marksizma, naime Marxovog ekonomskog učenja, ukratko prikažemo njegove poglede na svijet uopće.

FILOZOFSKI MATERIJALIZAM

Počevši od 1844.—45. g., kada su se oblikovali Marxovi pogledi na svijet, on je bio, materijalist, a posebno pristalica L. Feuerbacha, smatrajući i kasnije da su Feuerbachove slabe strane isključivo nedovoljna dosljednost i nedovoljna svestranost njegova materijalizma. Svjetsko-historijsko, „epohalno“ značenje Feuerbacha Marx je vidio upravo u njegovu odlučnom raskidu s idealizmom Hegela i u proklamiranju materijalizma, koji je još „u XVIII. vijeku, naročito u Francuskoj, vodio borbu ne samo protiv postojećih političkih ustanova i protiv religije i teologije“, „već i... protiv svake metafizike“ (u smislu „pijane spekulacije“ za razliku od „trijezne filozofije“) („Sveta porodica“ u „Književnoj ostavštini“).

„Za Hegela je — pisao je Marx — proces mišljenja, koji on pod imenom ideje pretvara čak u samostalan subjekt, demijurg (tvorac, stvaralac) stvarnosti... Kod mene je idejni svijet, naprotiv, samo materijalni svijet prenijet i prerađen u čovjekovoj glavi.“ („Kapital“, I., pogovor H. izdanja)

U punoj suglasnosti s tom Marxovom materijalističkom filozofijom i izlažući je, F. Engels je u „Anti-Duehringu“ — s kojim se djelom Marx upoznao već u rukopisu — pisao:

..... Stvarno jedinstvo svijeta ne sastoji se u njegovu biću već u njegovoj materijalnosti, a ova je dokazana... dugim i napornim razvitkom filozofije i prirodnih nauka... *Kretanje je forma opstanka materije.* Nigdje i nikada nije bilo i ne može biti materije bez kretanja... Materija se ne može zamisliti bez kretanja, baš kao ni kretanje bez materije... Ako se postavi pitanje... šta su mišljenje i svijest i otkuda oni potječu, vidjet ćemo da su oni — proizvod čovječjeg mozga i da je sam čovjek — proizvod prirode, koji se razvio u izvjesnoj prirodnoj sredini i zajedno s njom. A pri tome se samo po sebi razumije da produkti čovječjeg mozga, koji su u posljednjoj liniji također proizvodi prirode, ne protivrječe ostaloj povezanosti prirode, već odgovaraju njoj.“ „Hegel je bio idealist, t. j. za njega misli njegove glave nisu bile više ili manje apstraktni od razi („Abbilder“, Engels ponekad govori o „snimcima“) realnih stvari ili procesa, već naprotiv, za njega su stvari i njihov razvitak važili samo kao ostvareni odrazi „ideje“ koja je neznano gdje postojala još prije početka svijeta.“

U svome spisu „Ludwig Feuerbach“, u kome F. Engels izlaže svoje i Marxove poglede o Feuerbachovoj filozofiji i koji je Engels dao u štampu tek pošto je prethodno ponovo pregledao stari svoj i Marxov rukopis iz 1844.—45. g. o Hegelu, Feuerbachu i materijalističkom shvaćanju historije, Engels piše;

„Veliko osnovno pitanje svake, a naročito novije filozofije jest pitanje o odnosu mišljenja prema biću, duha prema prirodi... šta čemu, prethodi: duh prirodi ili priroda duhu... Prema tome, kako su odgovarali na ovo pitanje, filozofi su se podijelili u dva velika tabora. Oni koji su tvrdili da je duh postojao prije prirode, i koji su prema tome na ovaj ili onaj način priznavali stvorenje svijeta... sačinjavali su idealistički tabor. A oni koji su samtrali kao prapočetak prirode, pripadali su raznim školama materijalizma.“

Svaka druga upotreba pojma idealizam i materijalizam u filozofskom smislu dovodi samo do zbrke. Marx je odlučno odbacivao ne samo idealizam koji je uvijek na neki način vezan s religijom, već i sada veoma prošireno gledište Hume-a (Hjuma) i Kanta, agnosticizam, kriticizam, pozitivizam u raznim njegovim likovima, smatrajući takvu filozofiju kao „reakcionarni“ ustupak idealizmu, a u najboljem slučaju kao „stidljiv način da se materijalizam prihvati kroz zadnja vrata, a da se javno, pred očima publike, odbaci“. O ovom pitanju vidi, osim spomenutih djela Engelsa i Marxa, i Marxovo pismo Engelsu od 12. decembra 1866. g. Tu Marx govori o čuvenom prirodoznancu T. Huxley-u (Heksliju) „koji je opet istupio više materijalistički nego posljednjih godina“ i izjavio: „Ukoliko mi stvarno zapažamo i mislimo, ne možemo nikada sići s terena materijalizma“; u isto vrijeme Marx mu predbacuje da je „opet otvorio nova zadnja vrata“ za agnosticizam i humeizam. Naročito treba istaći Marxovo shvaćanje o odnosu slobode prema nužnosti:

„Sloboda“ je „uviđanje nužnosti. Nužnost je slijepa samo ukoliko nije shvaćena.“ (Engels u „Anti-Duehringu“.)

To znači: priznanje objektivne zakonitosti prirode i dija' lektičkgd pretvaranja nužnosti u slobodu (u isto vrijeme s pretvaranjem „stvari za sebe“, nespoznate ali koja se može spoznati u „stvar za nas“,

„suštine stvari" u „pojave"). Kao osnovni nedostatak „starog" pa i Feuerbachovog materijalizma (a tim prije „vulgarnog" materijalizma Buechnera, Vogta i Moleschotta) Mara i Engels su smatrali: 1) što je taj materijalizam bio „pretežno mehanički", i nije uzimao u obzir najnoviji razvitak kemije i biologije (a danas bi trebalo još dodati: elektricitetske teorije materije); 2) što je stari materijalizam bio nehistoričan, nedijalektičan (metafizički u smislu antidijalektičkog), i nije dosljedno i svestrano provodio shvaćanje razvitka; 3) što su oni „suštinu čovjeka" shvaćali apstraktno, a ne kao „zbroj" (određenih konkretno-historijskih) „svih društvenih odnosa" i zato su samo „objašnjavali" svijet, dok je stvar u tome da njega treba „izmijeniti", to jest nisu shvaćali značenje „revolucionarne praktične djelatnosti".

DIJALEKTIKA

Hegelovsku dijalektiku, kao najsvestranije, sadržajem bogato i duboko učenje o razvitku, Marx i Engels su smatrali za najveću tekovinu klasične njemačke filozofije. Svaku drugu formulaciju principa razvitka, evolucije, oni su smatrali kao jednostranu i sadržajem siromašnu, kao unakažavanje i iskrivljavanje stvarnog toka razvitka (koji se vrši često u skokovima, katastrofama, revolucijama) u prirodi i društvu.

„Marx i ja — piše Engels — bili smo gotovo jedini koji smo iz njemačke idealističke filozofije spasili svjesnu dijalektiku i prenijeli je na materijalističko shvaćanje prirode i historije."* „Priroda je potvrda dijalektike i upravo najnoviji rezultati prirodnih nauka pokazuju da je ta potvrda veoma bogata" (pisano prije pronalaska radijuma, elektrona, pretvaranja elemenata i tome sl.!), „da svakodnevno pruža mnogo materijala i time dokazuje' da se u prirodi, u krajnjoj liniji, zbivanja vrše dijalektički, a ne metafizički."**

„Velika osnovna misao — piše dalje Engels — da svijet nije sastavljen od gotovih stvari, već da predstavlja zbroj procesa u kome se naizgled nepromjenljive stvari, a Isto tako i njihove mislene slike u našoj glavi, pojmovi, nalaze u neprekidnom mijenjanju, nastajanju i propadanju, — ova velika osnovna misao je od vremena Hegela u takvoj mjeri ušla. u običnu svijest, da ona u tom svom općem liku jedva nailazi na osporavanje. Ali jedna je stvar priznavati je na riječima, a druga — primjenjivati je u svakom pojedinom slučaju i svakoj datoj oblasti istraživanja."

„Za dijalektičku filozofiju nema ničega jednom za uvijek utvrđenog, bezuslovnog, svetog. Na svemu i u svemu ona vidi žig neizbježive prolaznosti, i ništa se ne može pred njom održati osim neprekidnog' procesa postajanja i propadanja, beskrajnog uzdizanja od nižeg k višem. Ona sama je samo puki odraz toga procesa u mozgu koji misli."

Prema tome, dijalektika je — po Marxovom mišljenju — „nauka o općim zakonima kretanja, kako vanjskog svijeta, tako i ljudskog mišljenja".

Tu revolucionarnu stranu Hegelove filozofije preuzeo je i dalje razvio Marx. Dijalektičkom materijalizmu „**nije potrebna nikakva filozofija koja stoji nad ostalim naukama**". Od prijašnje filozofije ostaje samo „učenje o mišljenju i njegovim zakonima — formalna logika i dijalektika". A dijalektika, po Mancovom, kao i po Hegelovom shvaćanju, uključuje u sebi ono što se danas zove teorija spoznaje, gnoseologija, koja svoj predmet mora razmatrati i historijski, proučavajući i uopćavajući postanak i razvitak spoznaje, prijelaz od neznanja k spoznaji.

Ideja razvitka, evolucije, ušla je danas gotovo potpuno u društvenu svijest, ali ne preko Hegelove filozofije, već drugim putevima. Ipak u formulaciji koju su toj ideji dali Marx i Engels oslanjajući se na Hegela, ona je mnogo svestranija, mnogo bogatija sadržajem, nego uobičajena ideja evolucije. Razvitak, kao ponavljanje već prijedanih stupnjeva, ali po-navljanje drukčije, na višoj osnovi („negacija negacije"), razvitak koji se ne vrši pravocrtno, nego tako reći u spirali; razvitak koji se vrši u skokovima, skopčan s katastrofama, revolucionarni razvitak; — „prekidi u postepenosti"; pretvaranje kvantiteta u kvalitet; — unutarnji impulsi za razvitak koji se rađaju iz protivurječja, iz sudara različitih sila i tendencija koje djeluju na neko dato tijelo ili u granicama neke date pojave ili nekog datog društva; — uzajamna zavisnost i najtješnja, ne-Tazdvojna povezanost svih strana svake pojave (pri čemu historija otkriva sve nove i nove strane), povezanost koja pruža jedinstven, zakonit svjetski proces kretanja, — to su neke crte dijalektike kao one nauke o razvitku koja je daleko sadržajnije od obične. (Vidi Marxovo pismo Engelsu od 8. januara 1868. g. sa ismijavanjem Steinovih „drvenih trihotomija", koje bi bilo besmislica brkati s paternalističkom dijalektikom.)

* F. Engels: „Anti-Duhring", str. 9. (izd. „Naprijed", Zagreb). — Red. ** Isto, str. 21. — Red

Materijalističko shvaćanje historije

Svijest o nedosljednosti, nedograđenosti, jednostranosti starog materijalizma dovela je Marxa do uvjerenja da je neophodno „dovesti u suglasnost nauku o društvu s materijalističkim osnovama i preurediti je prema tim osnovama". Ako materijalizam uopće objašnjava svijest iz bića, a ne obratno, onda materijalizam primijenjen na društveni život čovječanstva zahtijeva da se *društvena* svijest objasni iz *društvenog* bića.

' „Tehnologija — veli Marx („Kapital", svezak I., gl. 13., primjedba 89., str. 316.) — otkriva aktivni stav čovjekov prema prirodi, neposredni proces proizvodnje njegova života, a s time i društvene prilike u kojima živi i duhovne predodžbe koje iz njih izviru."

Zaokruženu formulaciju osnovnih postavki materijalizma, proširenog na ljudsko društvo i njegovu historiju, Marx je dao u predgovoru djelu „Prilog kritici političke ekonomije" ovim riječima:

„U društvenoj proizvodnji svoga života ljudi stupaju u određene, nužne, od njihove volje nezavisne odnose — odnose proizvodnje, koji od-govaraju određenom stupnju razvitka njihovih materijalnih proizvodnih, snaga.

- Cjelokupnost tih odnosa proizvodnje sačinjava ekonomsku strukturu, društva, realnu osnovu na kojoj se diže pravna i politička nadgradnja i kojoj odgovaraju određeni oblici društvene svijesti. Način proizvodnje materijalnog života uslovljava društveni, politički i duhovni proces života. uopće. Ne određuje svijest ljudi njihovo biće, već obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svijest. Na izvjesnom stupnju svoga razvitka materijalne proizvodne snage društva dolaze u protivurječnost a postojećim odnosima proizvodnje, ili — što je samo pravni izraz za to — s odnosima vlasništva u kojima su se dotle razvijali. Iz oblika razvitka proizvodnih snaga ti se odnosi pretvaraju u njihove okove. Tada nastupa epoha socijalne revolucije. S promjenom ekonomske osnove vrši se brže ili sporije prevrat u čitavoj ogromnoj nadgradnji. Pri razmatranju takvih, prevrata treba uvijek praviti razliku između materijalnog prevrata u ekonomskim uslovlma proizvodnje, koji se ima konstatirati s točnošću, prirodnih nauka, i pravnih, političkih, religioznih, umjetničkih ili filozofskih, ukratko: ideoloških oblika u kojima ljudi postaju svi jesni toga sukoba i rješavaju, ga borbom.

Kao što se o pojedinom individuumu ne smije suditi po onome što on sam o sebi misli, tako se ni o takvoj epohi prevrata ne smije suditi po njenoj svijesti. Naprotiv, tu svijest treba objasniti iz protivurječja materijalnog života, iz postojećeg sukoba između društvenih proizvodnih, snaga i odnosa proizvodnje"... „U općim crtama mogu se azijski, antički, feudalni i suvremeni buržoaski način proizvodnje označiti kao napredne epohe ekonomske društvene formacije." — (Vidi kratku formulaciju u Marxovom pismu Engelsu od 7. jula 1866. g.: „Naša teorija o definiciji organizacije rada pomoću sredstava za proizvodnju".)

Materijalističko shvaćanje historije ili, točnije, dosljedno produžavanje, proširivanje materijalizma na područje društvenih pojava, otklonilo je dva glavna nedostatka prijašnjih historijskih teorija. Prvo, one su u najboljem slučaju razmatrale samo idejne motive historijske djelatnosti ljudi, ne istražujući šta te motive izaziva, ne uočavajući objektivnu zakonitost u razvitku sistema društvenih odnosa, ne videći da se korijeni tih odnosa nalaze u stepenu razvitka materijalne proizvodnje; drugo, prijašnje teorije nisu obuhvaćale baš akcije *masa* stanovništva, dok historijski materijalizam prvi put pruža mogućnost da se s prirodno-historijskom točnošću istraže društveni uslovi života masa kao i promjene tih uslova. „Sociologija" i historiografija prije Marxa davale su u *najboljem* slučaju samo gomilu fragmentarno sakupljenih, sirovih činjenica i opis pojedinih strana historijskog procesa. Marksizam je pokazao put k sveobuhvatnom, svestranom izučavanju procesa nastajanja, razvitka i propadanja društveno-ekonomskih formacija, razmatrajući *cjelo-kupnost* svih protivurječnih tendencija, svodeći ih na točno određive odnose života i proizvodnje različitih društvenih *klasa*, otklanjajući subjektivizam i samovolju u izboru pojedinih „prije vladajućih" ideja ili u tumačenju ovih, pokazujući da sve ideje bez izuzetka i sve različite tendencije imaju svoj *korijen* u stanju materijalnih proizvodnih snaga. Ljudi sami prave svoju historiju, ali čime se određuju motivi ljudi i naročito masa ljudi, čime su izazvani sukobi protivurječnih ideja i težnji, šta predstavlja ukupnost svih tih sukoba cijele mase ljudskih društava, kakvi su objektivni uslovi proizvodnje materijalnog života koji čine osnovu čitave historijske djelatnosti ljudi, kakav je zakon razvitka tih uslova, — na sve to obratio je pažnju Marx i pokazao put k naučnom izučavanju historije kao na jedinstveni proces, zakonit u svojoj ogromnoj raznovrsnosti i protivurječnosti .

Klasna borba

Da se težnje jednog dijela članova datog društva kose s težnjama drugog dijela, da je društveni život pun protivrječja, da nam historija pokazuje borbu između naroda i društava, a tako isto i unutar njih, a osim toga i periodično smjenjivanje revolucija i reakcija, mira i ratova, zastoja i brzog napretka ili propadanja, — to su opće poznate činjenice. Marksizam je dao rukovodeću nit koja omogućava da se otkrije zakonitost u tom prividnom labirintu i kaosu, naime: teoriju klasne borbe. Samo izučavanje cjelokupnosti težnja svih članova datog društva ili grupe društava može dovesti do naučnog određivanja rezultata tih težnja. A izvor protivrječnih težnja jest razlika u položaju i uslovima života onih *klasa* na koje se svako društvo raspada.

„Historija svakog dosadašnjeg društva — veli Marx u »Komunističkom manifestu« (izuzevši historiju prvobitne zajednice — dodaje En-gels) — jest historija klasnih borbi.

Slobodni čovjek i rob, patricij i plebejac, baron i kmet, cehovski majstor i pomoćnik, ukratko, ugnjetač i ugnjeteni stajali su jedan prema drugom u stalnoj suprotnosti, vodili neprekidnu, čas skrivenu čas otvorenu borbu, borbu koja se uvijek završavala revolucionarnim preobražajem cijelog društva ili zajedničkom propašću klasa koje su se borile...

Moderno građansko društvo, koje je proizašlo iz propasti feudalnog društva, nije ukinulo klasne suprotnosti. Ono je stavilo samo nove klase, nove uslove ugnjetavanja i nove oblike borbe na mjesto starih.

Ali naša epoha, epoha buržoazije, odlikuje se time što je pojednostavnila klasne suprotnosti: cijelo se društvo sve više i više cijepa na dva "velika neprijateljska tabora, na dvije velike klase, koje stoje neposredno jedna prema drugoj: buržoaziju i proletarijat."

Od velike Francuske revolucije evropska historija je s naročitom očiglednošću pokazala u nizu zemalja tu stvarnu osnovu događaja, borbu klasa. I već je epoha restauracije u Francuskoj istakla niz historičara (Thierry, Guizot, Mignet, Thiers), koji su, uopćavajući ono što se dogodilo, morali priznati da je klasna borba ključ za razumijevanje čitave francuske historije. I najnovija epoha, epoha potpune pobjede buržoazije, predstav ničkih tijela, širokog (ako ne i općeg) izbornog prava, jeftine štampe za mase i tome slično, epoha moćnih i sve širih radničkih saveza i poslodavačkih udruženja i t. d. još očiglednije je pokazala (ma da ponekad i u vrlo jednostranoj, „mirnoj“, „ustavnoj“ formi) borbu klasa kao pokretača događaja. Slijedeće mjesto iz Marxovog „Komunističkog manifesta“ pokazat će nam kakve je zahtjeve Marx postavljao društvenoj nauci u objektivnoj analizi položaja svake klase u suvremenom, društvu, u vezi s analizom uvjeta razvitka svake pojedine klase:

„Od svih klasa, koje danas stoje naspram buržoazije, samo je proletarijat istinski revolucionarna klasa. Ostale klase raspadaju se i propadaju s razvitkom krupne industrije, dok je proletarijat njen vlastiti proizvod.

Srednji staleži, sitni industrijalac, sitni trgovac, zanatlija, seljak — svi se oni bore protiv buržoazije da bi osigurali od propasti svoj opstanak kao srednjih staleža. Oni, dakle, nisu revolucionarni, već konzervativni. Oni su, štoviše, reakcionarni, jer hoće da okrenu natrag točak historije. Ako su revolucionarni, onda su to s obzirom na njihov predstojeći prelazak u proletarijat, onda oni ne brane svoje sadašnje, već svoje buduće Interese, onda oni napuštaju svoje vlastito stanovište i stavljaju se na stanovište proletarijata."

U nizu historijskih spisa Marx je dao sjajne i duboke primjere materijalističkog pisanja historije, analize položaja *svake* pojedine klase, a ponekad i raznih grupa ili slojeva u klasi, očigledno dokazujući kako i zašto je „svaka klasna borba politička borba".* Navedeno mjesto pokazuje kakvu složenu mrežu društvenih odnosa i *prelaznih* stupnjeva od jedne klase k drugoj, od prošlosti k budućnosti, Marx analizira da bi utvrdio rezultate čitavog historijskog razvitka.

Najdublja, najsvestranija i najpodrobnija potvrda i primjena Marxove teorije jest njegovo ekonomsko učenje.

* K. Marx i F. Engels: „Komunistički manifest“, str. 12., izd. (lat.) „Kulture“, 1947.

MARXOVO EKONOMSKO UČENJE

„Krajnji cilj ovoga djela — veli Marx u predgovoru „Kapitalu“ — jest da otkrije ekonomski zakon kretanja modernog društva“, to jest kapitalističkog, buržoaskog društva. Istraživanje odnosa

proizvodnje datog, historijski određenog društva u njihovu nastajanju, razvitku i propadanju — to je sadržaj Marxovog ekonomskog učenja. U kapitalističkom društvu vlada *robna* proizvodnja, i zato Marx počinje s analizom robe.

Vrijednost

Roba je, prvo, stvar koja zadovoljava kakvu potrebu čovjeka; drugo, stvar, koja se može razmijeniti za drugu stvar. Korisnost neke stvari čini nju *upotrebnom vrijednošću*. Prometna vrijednost (ili naprosto vrijednost) je prije svega odnos, razmjer u kojem se vrši razmjena određenog broja upotrebničkih vrijednosti jedne vrste za određen broj upotrebničkih vrijednosti druge vrste. Svakodnevno iskustvo nam pokazuje da milioni i milijarde takvih razmjena stalno izjednačavaju sve i svakojake, pa i najrazličitije i među sobom najmanje uporedive upotrebne vrijednosti. Čega zajedničkog imaju među sobom te različite stvari koje se stalno izjednačavaju jedna s drugom u određenom sistemu društvenih odnosa? Njima je zajedničko to, što su one — *proizvodi rada*. Razmjenjujući proizvode, ljudi izjednačavaju najrazličitije vrste rada. Robna proizvodnja je sistem društvenih odnosa u kome pojedini proizvođači stvaraju najrazličitije proizvode (društvena podjela rada), a svi se ti proizvodi izjednačuju među sobom pri razmjeni. Prema tome, to što je zajedničko u svima vrstama roba, nije konkretni rad neke određene grane proizvodnje, nije rad određene vrste, već *apstraktni* ljudski rad, ljudski rad uopće. Ukupna radna snaga nekog datog društva, predstavljena u sumi vrijednosti svih roba, važi ovdje kao jedna te ista ljudska radna snaga: milijarde činova razmjene dokazuju to. Prema tome, svaka pojedina roba predstavlja samo izvjestan dio *društveno-potrebne* radnog vremena. Veličina vrijednosti određuje se količinom društveno-potrebne rada ili radnim vremenom koje je društveno-potrebno za proizvodnju neke date robe, date upotrebne vrijednosti.

„Time što u procesu razmjene izjednačuju svoje raznovrsne proizvode jedem s drugim kao vrijednosti, izjednačuju oni i svoje različite radove jedne s drugima kao ljudski rad. Oni to ne znaju, ali čine tako.“*

Vrijednost je odnos između dvije osobe, kako je govorio jedan stari ekonomist; trebalo bi samo dodati: odnos prikriven materijalnom ljuskom. Samo s gledišta sistema društvenih -odnosa proizvodnje jedne određene historijske društvene formacije, i to takvih odnosa koji se ispoljavaju u masovnoj pojavi razmjene koja se milionima i milionima puta ponavlja, može se shvatiti što je vrijednost.

„Kao vrijednosti sve su robe samo određene mjere ščvrnutog radnog vremena.“**

Pošto je podrobno proanalizirao dvojaki karakter rada otjelovljenog u robama, Marx prelazi na analizu *oblika vri jednosti* i novca. Glavni zadatak koji Marx ovdje sebi postavlja jest proučavanje postanka novčanog oblika vrijednosti, proučavanje *historijskog procesa* razvitka razmjene, počinjući od njenih pojedinačnih, slučajnih akata („jednostavan, pojedinačni ili slučajni oblik vrijednosti": neka određena količina jedne vrste robe mijenja se za neku određenu količinu neke druge .robe) sve do općeg oblika vrijednosti, kada se niz različitih roba mijenja za jednu istu određenu robu, i do novčanog oblika vrijednosti, kada je zlato ta određena roba, taj opći ekvivalent. Novac kao najviši proizvod razvitka razmjene i robne proizvodnje zasjenjuje i prikriva društveni karakter individualnog Tada, društvenu vezu među pojedinim proizvođačima koji su među sobom povezani samo preko tržišta. Marx vrlo detaljno analizira različite funkcije novca, kod čega je i ovdje (kao i uopće u prvim glavama „Kapitala") vrlo važno istaći da apstraktna, a ponekad i prividno čisto deduktivna forma izlaganja ustvari reproducira ogromni činjenički materijal iz historije razvitka razmjene i robne proizvodnje.

* **K. Marx:** „Kapital“, knj. I., str. Red. 39. *• Isto, str. 6.
Red.

„Jfovac.: pretpostavlja Izvjestan stupanj razvitka robne razmjene. Posebni oblici novca, goli ekvivalent za robe, prometno sredstvo, platežno sredstvo, blago, svjetski novac, obilježavaju veoma različite stupnjeve društvenog procesa proizvodnje, već prema tome koliki je opseg i relativno prevladavanje ove ili one funkcije,“ („Kapital“, sv. I., str. 127.)

Višak vrijednosti

Na izvjesnom stupnju razvitka robne proizvodnje novac se pretvara u kapital. Formula robnog prometa bila je: R (roba) — N (novac) — R (roba), t. j. prodaja jedne robe radi kupovine druge. Opća formula kapitala je, naprotiv, N—R—N, t. j. kupovina radi prodaje (s profitom). Viškom vrijednosti Marx naziva porast prvobitne vrijednosti novca bačenog u promet. Činjenica ovog „porasta“ novca u kapitalističkom prometu svakome je poznata. Upravo taj „porast“ pretvara novac u *kapital*, kao naročiti, historijski određen, društveni odnos proizvodnje. Višak vrijednosti ne može niknuti iz robnog prometa, jer ovaj zna, samo za razmjenu ekvivalenata, on ne može niknuti ni iz dodatka na cijenu, jer bi se uzajamni gubici i dobici kupaca i prodavača izjednačili, a radi se upravo o jednoj masovnoj i prosječnoj društvenoj pojavi, a ne o nekom individualnom slučaju. Da bi dobio višak vrijednosti, „vlasnik novca ... mora na tržištu pronaći robu, čija bi upotrebna vrijednost imala naročito svojstvo da bude izvor vrijednosti”,* takvu robu čiji bi proces trošenja istovremeno bio i proces stvaranja vrijednosti. I takva roba postoji. To je ljudska radna snaga. Njena upotreba je rad, a rad stvara vrijednost. Vlasnik novca kupuje radnu snagu po njenoj vrijednosti, koja se kao i vrijednost svake druge robe određuje društveno-potrebim radnim vremenom koje se zahtijeva za njenu proizvodnju (t. j. Troškovima izdržavanja radnika i njegove porodice). Kupivši radnu snagu, vlasnik novca ima pravo da je troši, t. j. da je primora da radi cijeli dan, recimo 12 sati. Međutim, radnik za 6 sati („potrebno“ radno vrijeme) stvara proizvod kojim se naknađuje njegovo izdržavanje, a za ostalih 6 sati („višak“ radnog vremena) stvara kapitalistu neplaćen „višak“ proizvoda ili višak vrijednosti. Zbog toga se s gledišta procesa proizvodnje moraju razlikovati dva kapitala: postojani kapital, koji se izdaje za sredstva za proizvodnju (strojevi, sredstva za rad, sirovine i t. d.) — čija vrijednost (cijela ili u dijelovima) bez promjena prelazi na gotov proizvod — i promjenljivi kapital, koji se izdaje za radnu snagu. Vrijednost ovog kapitala ne ostaje nepromijenjena, već se povećava u procesu rada, stvarajući višak vrijednosti. Zato, da bi se izrazio stepen eksploatacije radne snage od strane kapitala, treba uporediti višak vrijednosti ne sa cjelokupnim kapitalom, već samo s promjenljivim kapitalom. Stopa viška vrijednosti, kako Marx naziva taj odnos, bit će dakle u našem primjeru 6:6, t. j. 100 procenata.

Historijski preduslov za postanak kapitala jest, prvo, nagomilavanje određene sume novca u rukama pojedinih osoba pri relativno visokom nivou razvitka robne proizvodnje uopće, i, drugo, postojanje u dvostrukom smislu „slobodnog“ radnika, slobodnog od svakog pritiska i ograničenja u prodaji radne snage i slobodnog od zemlje i uopće od sredstava za proizvodnju, t. j. radnika bez gospodara, „proletera“, koji nema od čega drugog da živi osim od prodaje svoje radne snage.

Višak vrijednosti može se povećavati na dva glavna načina: ' pomoću produžavanja radnog dana („apsolutni višak vrijednosti“) i pomoću skraćivanja potrebnog radnog dana („relativni višak vrijednosti“). Analizirajući prvi način, Marx razvija grandioznu sliku borbe radničke klase za skraćivanje radnog dana i intervencije državne vlasti za produženje radnog daha (XVI.—XVII. vijek) i za njegovo skraćenje (tvorničko zakonodavstvo XIX. vijeka). Poslije pojave „Kapitala“, historija radničkog pokreta svih civiliziranih zemalja dala je hiljade i hiljade novih činjenica koje ilustriraju ovu sliku.

* *K. Marx: „Kapital“, sv. I., str. 125. — Red.*

Analizirajući proizvođenje relativnog viška vrijednosti, Marx istražuje tri osnovna historijska stadija kapitalističkog podizanja proizvodnosti rada: 1) jednostavnu kooperaciju; 2)

podjelu rada i manufakturu; 3) mašineriju i krupnu industriju. Koliko je ovdje Marx duboko razotkrio osnovna i tipična obilježja razvitka kapitalizma, vidi se između ostalog i iz toga što istraživanja ruske tako zvane „domaće“ industrije daju vrlo bogat materijal za ilustraciju prva dva od ova tri stadija. A revolucionarno djelovanje krupne strojne industrije koje je Marx opisao 1867. g., pokazalo se u toku polovine stoljeća, koja je otada protekla, na cijelom nizu „novih“ zemalja (Rusija, Japan i dr.).

Dalje. Vrlo važna i nova je Marxova analiza *akumulacije kapitala*, t. j. pretvaranja jednog dijela viška vrijednosti u kapital i upotrebljavanje toga dijela ne za lične potrebe ili čefove kapitalista, već za novu proizvodnju. Marx je dokazao pogrešku čitave prijašnje klasične političke ekonomije (počevši od Adama Smitha), koja je mislila da sav višak vrijednosti koji se ima pretvoriti u kapital ide u promjenljivi kapital. Ustvari, on se raspada na *sredstva za proizvodnju* plus promjenljivi kapital. Ogromno značenje u procesu razvitka kapitalizma i njegova pretvaranja u socijalizam ima činjenica da udio postojanog kapitala-(u cjelokupnoj sumi kapitala) brže raste od udjela promjenljivog kapitala.

Akumulacija kapitala, ubrzavajući potiskivanje radnika strojem, stvarajući na jednom polu bogatstvo, a na suprotnom polu bijedu, rađa i tako zvanu „rezervnu radničku armiju“, „relativni suvišak“ radnika ili „kapitalističku prenaseljenost“, koja uzima najrazličitije forme i omogućava kapitalu da izvanredno brzo proširuje proizvodnju. Ta mogućnost u vezi s kreditom i akumulacijom kapitala u sredstvima za proizvodnju daje, između ostalog, ključ za razumijevanje *kriza* hiperprodukcije, koje u kapitalističkim zemljama periodički nastupaju isprva otprilike svake 10-te godine, zatim u dužim i manje određenim vremenskim razmacima. Od akumulacije kapitala na bazi kapitalizma treba razlikovati tako zvanu prvobitnu akumulaciju:

nasilno odvajanje radnika od sredstava za proizvodnju, najuri-vanje seljaka sa zemlje, pljačka zemljišnih zajednica, sistem kolonija i državnih dugova, zaštitne carine i t. d. „Prvobitna akumulacija“ stvara na jednoj strani „slobodnog“ proletera, a na drugoj vlasnika novca, kapitalista.

„*Historijsku tendenciju kapitalističke akumulacije*“ Marx karakterizira slijedećim znamenitim riječima:

„Eksproprijacija neposrednih proizvođača izvodi se s najnepoštednijm vandalizmom i pod nagonom najbestidnijih, najprljavijih, najpodlijih i najgnusnijih strasti. *Privatno vlasništvo stečeno vlastitim radom* (privatno vlasništvo seljaka i zanatlija)* i koje počiva tako reći na sraččanju pojedinačnog nezavisnog *radnog individuuma s njegovim uslovima rada*, biva potisnuto od *kapitalističkog privatnog vlasništva*, koje počiva na eksploataciji tuđeg, ali formalno slobodnog rada... Ono što se sada ima ekspropirirati nije više radnik koji samostalno privređuje, već kapitalist koji eksploatira mnoge radnike.

Ova *eksproprijacija* vrši se igrom unutrašnjih zakona *same kapitali-, stičke proizvodnje, centraliziranjem kapitala*. Jedan kapitalist ubija mnoge. Ruku pod ruku s ovom centralizacijom ili *eksproprijacijom mnogih kapitalista od strane malo njih*, razvija se kooperativni oblik procesa rada u sve većem razmjeru, svljesna tehnička primjena nauke, planska eksploatacija zemlje, pretvaranje sredstava za rad u samo zajednički upotrebljiva sredstva za rad, ekonomiziranje svima sredstvima za proizvodnju njihovom upotrebom kao sredstava za proizvodnju kombiniranog društvenog rada, obuhvaćanje svih naroda u mrežu svjetskog tržišta, a time i internacionalni karakter kapitalističkog poretka. Sa stalnim opadanjem broja kapitalističkih magnata, koji nasilno prisvajaju i monopoliziraju sve prednosti tog preobražajnog procesa, raste masa bijede, pritiska, ropstva, degeneracije i eksploatacije, ali i revolt radničke klase koja stalno nabujava i koju sam mehanizam kapitalističkog procesa proizvodnje školuje, ujedinjuje i organizira. *Kapitalov monopol postaje okov sa način proizvodnje* koji je s njim i pod njim procvjetao. Centralizacija sredstava za proizvodnju i podruštvljenje rada dostižu točku na kojoj više ne mogu podnositi kapitalističku ljusku i razbijaju je. *Kuca posljednji čas kapitalističkog privatnog vlasništva. Eksproprijatori bivaju ekspropirani.*“ („Kapital“ I., str. 683. i 684.)

* Lenjinov dodatak. — *Prev.*

Veoma je važno i novo, zatim, to što je Marx u *drugom svesku* „Kapitala“ dao analizu reprodukcije cjelokupnog društvenog kapitala. I ovdje Marx ne uzima neku individualnu, već masovnu pojavu, ne kakav djelić ekonomike društva, već . svu ekonomiku u cjelini. Ispravljajući gore spomenutu pogrešku klasičara, Marx dijeli svu društvenu proizvodnju na dva velika odjeljka: I) proizvodnja sredstava za proizvodnju i II) proizvodnja sredstava za potrošnju, i posebno, na mnogobrojnim primjerima sa ciframa, razmatra promet

cjelokupnog društvenog kapitala u cjelini, i to kako pri reprodukciji u prijašnjem opsegu, tako i pri akumulaciji.

U trećem svesku „Kapitala“ riješeno je pitanje o stvaranju prosječne profitne stope na osnovi zakona vrijednosti. Veliki napredak u ekonomskoj nauci postignut je time što Marx u svojoj analizi polazi od masovnih ekonomskih pojava, od cjelokupne društvene privrede, a ne od pojedinih slučajeva ili od vanjske površine konkurencije, na što se često ograničava* vulgarna politička ekonomija ili suvremena „teorija granične korisnosti“. Marx najprije analizira porijeklo viška vrijednosti, zatim prelazi na njegovo cijepanje na profit, kamate i zemlji-, snu rentu. Profit je odnos viška vrijednosti prema cjelokupnom kapitalu uloženom u neko poduzeće. Kapital „visokog organskog sastava“ (t. j. u kome postoje kapital prevladuje nad promjenljivim, u razmjeru koji stoji iznad društvenog prosjeka) daje profitnu stopu koja je niža od prosječne; nasuprot tome, kapital „nižeg organskog sastava“ daje profitnu stopu koja je viša od prosječne. Konkurencija između kapitala, njihov slobodni prijelaz iz jedne grane u drugu svode profitnu stopu u oba slučaja na prosječnu. Suma vrijednosti svih roba nekog datog društva poklapa se sa sumom robnih cijena, ali u pojedinačnim poduzećima i pojedinim granama proizvodnje, pod utjecajem konkurencije, roba se ne prodaje po svojoj vrijednosti, već po cijenama proizvodnje koje su jednake predjmljenom kapitalu plus prosječni profit.

Na taj način, Marx je na osnovi zakona vrijednosti potpuno objasnio opće poznatu i neospornu činjenicu odstupanja cijena od vrijednosti i izjednačavanja profita, jer se suma vrijednosti svih roba poklapa sa sumom njihovih cijena. Ali svodenje (društvene) vrijednosti na (individualne) cijene ne vrši se jednostavnim, neposrednim, već vrlo složenim putem: potpuno je prirodno da se u društvu raštrkanih proizvođača robe, koji su među sobom povezani samo preko tržišta, zakonitost ne može drukčije da ispoljava nego u prosječnoj, društvenoj, masovnoj zakonitosti, pri uzajamnom poništavanju individualnih kolebanja na jednu ili drugu stranu.

Povećanje proizvodnosti rada znači brži porast postojanog kapitala u poređenju s promjenljivim kapitalom. A kako je višak vrijednosti funkcija jedino promjenljivog kapitala, to je jasno da profitna stopa (odnos viška vrijednosti prema cjelokupnom kapitalu, a ne samo prema njegovu promjenljivom dijelu) ima tendenciju padanja. Marx posebno analizira tu tendenciju i niz okolnosti koje je prikrivaju ili djeluju protiv nje.

Ne zaustavljajući se na iznošenju izvanredno interesantnih odjeljaka III. sveska, posvećenih zelenaškom, trgovačkom i novčanom kapitalu, prijeći ćemo na najglavnije: na teoriju *zemljišne rente*. Cijena proizvodnje poljoprivrednih proizvoda zbog ograničenosti zemljine površine, koja se u kapitalističkim zemljama sva nalazi u rukama pojedinih gazda, određuje se troškovima proizvodnje ne na prosječnom, već na najlošijem zemljištu, ne pod prosječnim, već pod najlošijim uslovima pod kojima proizvodi dolaze na tržište. Razlika između te cijene i cijene proizvodnje na boljem zemljištu (ili pod boljim uslovima) daje *diferencijalnu rentu*. Analizirajući nju posebno, pokazujući da ona nastaje iz razlike u plodnosti pojedinih dijelova zemljišta, iz razlike veličine uloženog kapitala u zemlju, Marx je potpuno razotkrio (vidi također „Teorije o višku vrijednosti“, gdje naročitu pažnju zaslužuje kritika Rodbertusa) griješku Ricarda da se diferencijalna renta tobože dobija samo pri postupnom prijelazu od bolje zemlje na goru. Naprotiv, postoje prijelazi i u obratnom smjeru, postoji pretvaranje jedne klase zemlje u drugu (zbog progresa poljoprivredne tehnike, porasta gradova i dr.), i duboko je pogrešan čuveni „zakon opadanja plodnosti zemljišta“ koji na prirodu svaljuje nedostatke, ograničenost i protivurječja kapitalizma. Zatim, jednakost profita pretpostavlja u svima granama industrije i u narodnoj privredi uopće potpunu slobodu konkurencije, slobodu prelaženja kapitala iz jedne grane u drugu. Međutim, privatno vlasništvo na zemlju stvara monopol, smetnju tom slobodnom prelaženju. Zbog ovog monopola proizvodi poljoprivrede, koja se odlikuje nižim sastavom kapitala i prema tome individualno višom profitnom stopom, ne ulaze u potpuno slobodni proces izjednačavanja profitne stope; vlasnik zemlje, kao monopolist, dobija mogućnosti da održi cijenu iznad prosječne, a ta monopolska cijena stvara *apsolutnu rentu*. Diferencijalna renta ne može biti uništena dok postoji kapitalizam, a apsolutna može — na primjer, s nacionalizacijom zemlje, s

prijelazom iste u državno vlasništvo. Takav prijelaz značio bi potkopavanje monopola privatnih vlasnika, značio bi dosljednije, potpunije provođenje slobode konkurencije u zemljoradnji. I zato su, kako primjećuje Marx, radikalni buržujci više puta u historiji istupali s tim naprednim buržoaskim zahtjevom za nacionalizaciju zemlje, koji ipak plaši većinu buržoazije, jer suviše blizu „zadire“ i u drugi, danas naročito važan i "osjetljiv" monopol: monopol na sredstva za proizvodnju uopće. (Neobično popularno, sažeto i jasno izložio je sam Marx svoju teoriju o prosječnom profitu na kapital i apsolutnoj zemljišnoj renti u pismu Engelsu od 2. augusta 1862. g. Vidi „Dopisivanje“, sv. III.; uporedi i pismo od 9. augusta 1862.) — Za historiju zemljišne rente isto je tako važno ukazati i na Marxovu analizu koja pokazuje kako se radna renta (kad seljak svojim radom na spahijskoj zemlji stvara višak proizvoda) pretvara u produktivnu ili naturalnu rentu (seljak na svojoj zemlji proizvodi višak proizvoda i daje ga veleposjedniku zbog „izvanekonomske prinude“), zatim u novčanu rentu (ista ta naturalna renta, samo pretvorena u novac, „obrok“ u staroj Rusiji, i to zbog razvitka robne proizvodnje) i najzad u kapitalističku rentu, kada se umjesto seljaka pojavljuje kapitalist koji obrađuje zemlju pomoću najamnog rada.

U vezi s tom analizom „geneze kapitalističke zemljišne rente“ treba istaći niz finih Marxovih misli (naročito važnih za zaostale zemlje kao što je Rusija) o *razvitku kapitalizma u zemljoradnji*.

„Pretvaranje naturalne rente u novčanu ne samo da je nužno praćeno nego je čak i anticipirano stvaranjem jedne klase nadničara bez posjeda koji se unajmljuju za novac. Za vrijeme perioda njenog postajanja, kad se ova nova klasa još samo sporadično javlja, razvila se stoga kod Imućnijih, na rentu obaveznih seljaka navika da za vlastiti račun eksploatiraju seoske najamne radnike, — sasvim kao što su u feudalno doba bogatiji kmetovi i sami opet držali kmetove. Tako se kod tih seljaka postepeno stvarala mogućnost da nagomilaju izvjestan imetak i da se sami pretvore u buduće kapitaliste. Među starim posjednicima zemlje koji je sami obrađuju stvara se tako jedan rasadnik kapitalističkih zakupaca, čiji je razvitak uslovljen općim razvitkom kapitalističke proizvodnje izvan poljoprivrede...“ („Kapital“ HL/2., glava 47., odjeljak IV.)

„Eksproprijacija i tjeranje sa zemlje jednog dijela seljaštva ne samo da oslobađava za industrijski kapital radnike, njihove životne namirnice i njihov materijal za rad, nego stvara i unutrašnje tržište.“ („Kapital“, knj. I., str. 669.)

(Osiromašivanje i upropašćivanje seoskog stanovništva Stvara sa svoje strane rezervnu radničku armiju za kapital. Zato se u svakoj kapitalističkoj zemlji:

„jedan dio seoskog stanovništva stalno nalazi pripravan da uskoči « gradski ili manufakturni proletarijat... Ovaj izvor relativno suvišnog stanovništva teče, dakle, neprekidno... Stoga je poljoprivredni radnik osuđen na minimalnu najamninu, i on stalno stoji jednom nogom u glibu pauperizma.“ („Kapital“, knj. I., str. 571.—572.)

Seljakovo privatno vlasništvo na zemlju koju sam obrađuje jest osnova sitne proizvodnje i uslov za njen razvitak u klasičnu formu. Ali ova sitna proizvodnja spojiva je samo sa uskim primitivnim okvirima proizvodnje i društva. U kapitalizmu

„eksploatacija seljaka razlikuje se od eksploatacije industrijskog proletarijata... samo po formi. Eksploatator je Isti — kapital. Pojedini kapitalisti eksploatiraju pojedine seljake pomoću hipoteke i zelenaštva; klasa kapitalista eksploatira klasu seljaka pomoću državnih poreza“... „Parcela [mali komad zemlje] seljaka Samo je izgovor koji dopušta kapitalistu da iz zemlje Izvlači profit, kamate i rentu, ostavljajući samom zemljoradniku da kako zna istjera svoju nadnicu.“ („Klasne borbe u Francuskoj“.)

Po pravilu, seljak daje kapitalističkom društvu, t. j. klasi kapitalista, jedan dio svoje najamnine, spuštajući se „do nivoa irskog zakupca — i sve to pod izgovorom da je privatni vlasnik“. („Klasne borbe u Francuskoj“.) Pa u čemu je „jedan od uzroka što je u zemljama s pretežno sitnim seljačkim posjedom cijena pšenici niža nego u zemljama s kapitalističkim načinom proizvodnje“? („Kapital“, knj. III./2., glava 47., odjeljak V.) U tome, što seljak poklanja društvu (t. j. klasi kapitalista) besplatno jedan dio viška proizvoda.

„Prema tome, ova; niska cijena (pšenice i drugih poljoprivrednih proizvoda) jest rezultat bijede proizvođača, a nikako rezultat proizvodnosti njihova rada.“ (Isto.)

U kapitalizmu, sitni zemljišni posjed, normalni oblik sitne proizvodnje, degradira se, uništava i propada.

„Sitni zemljišni posjed isključuje po svojoj prirodi: razvitak društvenih proizvodnih snaga rada, društvene oblike rada, društvenu koncentraciju kapitala, stočarstvo krupnih razmjera, sve veću i veću primjenu nauke.

Zelenaštvo i poreski sistem svuda neizbježno dovode do osiromašenja. Upotreba kapitala za kupovinu zemlje oduzima taj kapital od upotrebe za obrađivanje zemlje. Beskrajno je cjepkanje sredstava za proizvodnju i razjedinjavanje samih proizvođača.“ (Kooperacija, t. j. zadruge sitnih seljaka, koje igraju izvanredno veliku buržoasko-progresivnu ulogu, samo slabe tu tendenciju, ali je ne uništavaju; isto tako ne treba zaboraviti da ova

vrsta kooperacije daje mnogo imućnim seljacima, a vrlo malo, gotovo ništa, masi sirotinje, a zatim da i same zadruge postaju eksploatatori najamnog rada.)* „Ogromno je rasipanje ljudske snage. Sve veće i veće pogoršavanje uslova proizvodnje i poskupljivanje sredstava za proizvodnju jest zakon sitnog zemljišnog vlasništva." (Isto.)

Kao i u industriji, tako se i u poljoprivredi kapitalističko preobražavanje procesa proizvodnje vrši samo po cijenu „mu-čeništva proizvođača".

.* Lenjinov umetak — *Prev.*

„Rastrkanost seoskih radnika po velikim površinama lomi njihovu otpornu snagu, dok koncentracija pojačava otpornu snagu gradskih radnika. Kao i u gradskoj industriji, tako se i u modernoj poljoprivredi povećanje proizvodne snage i jače realiziranje rada otkupljuju opustošiva-njem i iscrpljivanjem same radne snage. A svaki napredak kapitalističke poljoprivrede nije samo napredak u vještini pljačkanja radnika, nego u isto vrijeme i u vještini pljačkanja zemlje... Kapitalistička proizvodnja razvija, dakle, tehniku i kombiniranost društvenog procesa proizvodnje samo istovremenim potkopavanjem izvora svakog bogatstva: zemlje i radnika." („Kapital", I., kraj 13. glave, str. 439.)

SOCIJALIZAM

Iz prethodnog se vidi da neizbježnost pretvaranja kapitalističkog društva u socijalističko Marx u cjelini i isključivo izvodi iz ekonomskog zakona kretanja suvremenog društva. "Podruštvljenje rada, koje u hiljadama oblika sve brže i brže napreduje i koje se za ovo pola vijeka od Marxove smrti tako očigledno ispoljilo u porastu krupne proizvodnje, kartela, sindikata i trustova kapitalista, a isto tako i u gigantskom porastu opsega i moći financijskog kapitala — to je glavna materijalna osnova za neizbježni dolazak socijalizma. Intelektualni i moralni pokretač, fizički izvršilac toga pretvaranja jest „proletarijat koga odgaja sam kapitalizam. Njegova borba protiv buržoazije, koja se ispoljava u najraznovrsnijim i sadržajem sve bogatijim oblicima, neizbježno postaje politička borba, uperena na osvajanje političke vlasti od strane proletarijata diktatura proletarijata". Podruštvljenje proizvodnje mora dovesti do toga da sredstva za proizvodnju prijeđu u vlasništvo društva, do „eksproprijacije eksproprijatora". Ogromno povećanje proizvodnosti rada, skraćivanje radnog dana, zamjenjivanje ostataka, ruševina sitne, primitivne, razdrobljene proizvodnje usavršenim kolektivnim radom — to su neposredne posljedice toga prijelaza. Kapitalizam konačno raskida povezanost zemljoradnje s industrijom, ali u isto vrijeme svojim višim razvitkom on priprema nove elemente za tu povezanost, za sjedinjavanje industrije sa zemljoradnjom na bazi svijesne primjene nauke i kombinacije kolektivnog rada, novog načina razmještaja stanovništva (s uništenjem kako seoske zaostalosti, odvojenosti od svijeta, podivljivosti, tako i neprirodnog nago-milavanja ogromnih masa u velikim gradovima). Najviše forme suvremenog kapitalizma pripremaju novu formu porodice, nove uslove u položaju žene i odgoju podmlatka: ženski i dječji rad, raspadanje patrijarhalne porodice koje prouzrokuje kapitalizam neizbježno dobijaju u suvremenom društvu najuža-snije, najkatastrofalnije i najodvratnije oblike.

Ali ipak

„krupna Industrija, dodjeljujući Izvan oblasti kude, u društveno organiziranim procesima proizvodnje, odlučnu ulogu ženama, omladini i djeci oba spola, stvara novu ekonomsku podlogu za viši oblik porodice i odnosa oba spola. Razumije se da je podjednako ludo smatrati kršćan-sko-germanski oblik porodice apsolutnim, kao što bi bilo ludo smatrati takvim i starorimski oblik, ili starogrčki, ili orijentalni, koji uostalom čine, jedan niz u historijskom razvitku. Isto tako jasno je i to da se sastavljanje kombiniranog radnog, osoblja iz individuuma oba spola i naj-različnije dobi, makar da se ono u svom samoniklom, brutalnom kapi-pitalističkom obliku, gdje radnik postoji za proces proizvodnje, a ne proces proizvodnje za radnika, nužno predstavlja vrelom pokvarenosti i ropstva, mora pod odgovarajućim odnosima naprotiv preokrenuti u izvor humanog razvitka". („Kapital", I., kraj 13. glave, str. 425.)

Tvornički sistem pokazuje nam „klicu odgoja budućnosti, koji će za svu djecu iznad izvjesnog uzrasta spajati proizvodni rad s nastavom i gimnastikom, i to ne samo kao metoda-ža povećavanje društvene proizvodnje, nego i kao jedina metoda za stvaranje svestrano razvijenih ljudi" (na istom mjestu). Na tu istu historijsku osnovu, ne samo u smislu objašnjavanja prošlosti, nego i u smislu neustrašivog predviđanja budućnosti i smjele praktične djelatnosti, koja je usmjerena na njeno ostvarenje, postavlja

Marxov socijalizam i pitanja o nacionalnosti i o državi. Nacije su neizbježan proizvod i neizbježan oblik buržoaske epohe društvenog razvitka. I radnička klasa nije mogla ojačati, doći do muške zrelosti i formirati se, a da se sama ne „konstituirala kao nacija“, ako ne bude „nacionalna“ („ma da nikako u smislu kako shvaća buržoazija“). Ali razvitak kapitalizma sve više i više lomi nacionalne ograde, uništava nacionalnu podvojenost i na mjesto nacionalnih suprotnosti postavlja klasne. Zato je u razvijenim kapitalističkim zemljama savršena istina da „radnici nemaju domovine“ i da „je dinstvena akcija“ radnika bar u civiliziranim zemljama „jest jedan od prvih uslova za oslobođenje proletarijata“ („Komunistički manifest“). Država, to organizirano nasilje, neizbježno je morala nastati na izvjesnom stupnju razvitka društva, kada se društvo pocijepalo na nepomirljive klase, kada ono nije moglo postojati bez „vlasti“ koja je, tobože, iznad društva i u izvjesnoj mjeri odvojena od njega. Nastajući iz klasnih protivurječja, ona postaje

„državom najmoćnije, ekonomski vladajuće klase, koja pomoću nje postaje i politička vladajuća klasa i tim putem doblja nova sredstva za potčinjavanje i eksploataciju ugnjetene klase. Tako je antička država bila, prije svega, država vlasnika robova za potčinjavanje robova, feudalna država — organ plemstva za potčinjavanje kmetova-sejjaka, a suvremena predstavnička država je oruđe za eksploataciju najamnih radnika od strane kapitalista.“ (*Engels* u „Porijeklu porodice, privatnog vlasništva i države“, gdje izlaze svoja i Marxova shvaćanja.)

Čak i najslobodniji i najnapredniji oblik buržoaske države, demokratska republika, niukoliko ne odstranjuje tu činjenicu, već joj samo mijenja oblik (veza vlade s burzom, podmitljivost — direktna i indirektna — činovnika i štampe i t. d.). Vodeći k uništenju klasa, socijalizam samim tim vodi i k uništenju "države.

„Prvi čin — piše Engels u »Anti-Duhringu« — kojim država istupa zaista kao predstavnik čitavog društva — prisvajanje sredstava za proizvodnju u ime društva — u Isto vrijeme je i njen posljednji samostalni fan kao države. Miješanje državne vlasti u društvene odnose postaje izlišno u jednom području za drugim i onda se gasi samo od sebe. Na mjesto upravljanja ljudima stupa upravljanje stvarima i rukovođenje procesima proizvodnje. Država se ne »ukida«, ona izumire.“

„Društvo, koje reorganizira proizvodnju na osnovi slobodnog i ravnopravnog udruživanja proizvođača, prebacit će državni stroj tamo gdje će mu tada i biti mjesto: u muzej starina, pored kolovrata i bronzane sjekire.“ (*Engels* u „Porijeklu porodice, privatnog vlasništva i države.“)

Najzad, po pitanju stava Marxovog socijalizma prema sitnom seljaštvu, koje će ostati da postoji i u epohi eksproprijacije eksproprijatora, treba ukazati na Engelsovu izjavu koja izražava Marxovu misao:

„Kad budemo osvojili državnu vlast, ne ćemo moći ni misliti na to da sitne seljake nasilno ekspropiramo (svejedno da u s odštetom ili bez nje), kao što ćemo biti primorani to učiniti s krupnim zemljoposjednicima. U odnosu prema sitnom seljaštvu naš zadatak će prije svega biti u tome da njihovu privatnu proizvodnju i privatno vlasništvo prevedemo na kolektivno, ali ne nasilnim putem, već primjerom i pružanjem društvene pomoći u tome cilju, a tada ćemo, naravno, imati dovoljno sredstava da dokažemo seljaku sve prednosti takvog prijelaza, prednosti, koje mu već i sada moraj«, biti jasne.“ (*Engels*: „Seljačko pitanje u Francuskoj i Njemačkoj“. „Neue Zeit“, Jahrg. XHL, 1., 1894., str. 301. i 302.)

TAKTIKA KLASNE BORBE PROLETARIJATA

Objasnivši još 1844.—45. g. jedan od osnovnih nedostataka starog materijalizma, koji se sastojao u tome što nije znao shvatiti uslove i ocijeniti značenje revolucionarne praktične djelatnosti, Marx je u toku čitavog svog života, uporedo s teoretskim radovima poklanjao intenzivnu pažnju pitanjima taktike klasne borbe proletarijata. U tome pogledu ogromni materijal- daju *cjelokupna* Marxova djela, a naročito njegovo dopisivanje s Engelsom izdato 1913. godine u 4 knjige. Taj materijal još ni izdaleka nije sakupljen, nije koncentriran, nije proučen ni razrađen. Zato se ovdje moramo ograničiti samo na najopćije i kratke primjedbe, ističući da je materijalizam bez *ove* strane Marx opravdano smatrao polovičnim, jednostranim i mrtvačkim. Osnovni zadatak taktike proletarijata Marx je određivao u strogoj suglasnosti sa svima premisama svoga materijalističko-dijalektičkog pogleda na

svijet. Samo objektivno uzimanje U obzir čitave cjelokupnosti uzajamnih odnosa svih klasa bež izuzetaka nekog datog društva, a prema tome i -uzimanje u obzir objektivnog stupnja razvitka toga društva i uzajamnih odnosa između njega i drugih društava, može. poslužiti kao osnova za pravilnu taktiku predvodničke klase. Kod toga sve klase i sve zemlje treba promatrati ne u statičkom, već u dinamičkom obliku; t. j. ne u nepokretnom stanju, već u kretanju (čiji zakoni proistječu iz ekonomskih uslova opstanka svake klase). A kretanje se, opet, ne smije promatrati samo s gledišta prošlosti, već i s gledišta budućnosti, i to ne po vulgarnom shvaćanju „evolucionista“ koji vide samo spore promjene, već dijalektički: „u velikim historijskim razvicima 20 godina je jednako jednom danu — pisao je Marx Engelsu — ma da poslije toga mogu nastupiti takvi dani u kojima se usredotočuje po 20 godina“ („Dopisivanje“, knj. III.). Na svakom stupnju razvitka, u svakom momentu, taktika pro letarijata mora uzimati u obzir ovu objektivno neizbježnu dijalektiku ljudske historije, s jedne strane iskorištavajući za •razvitak svijesti, snage i borbene sposobnosti predvodničke klase epohe političkog zastoja i puževski sporog tako zvanog "mirnog" razvitka, a s druge strane vodeći sav rad toga iskorištavanja u smjeru „konačnog cilja“ pokreta pdnosne klase i njena osposobljavanja za praktično rješenje velikih zadataka u velikim danima „u kojima se usredotočuje po 20 godina“. U ovom pitanju naročito su važne dvije Marxove misli, jedna u „Bijedi filozofije“ o ekonomskoj borbi i ekonomskim organizacijama proletarijata, i druga u „Komunističkom manifestu“ o njegovim političkim zadacima. Prva glasi:

„Krupna industrija dovodi na jedno .mjesto veliku masu ljudi koji se među sobom ne poznaju. Konkurencija razdvaja njihove, interese. Ali održanje najamnine, taj zajednički njihov interes prema poslodavcu, sje-dinjuje ih u zajedničkoj misli na otpor — u *udruženju*... Isprva podvo-■.—,Jena udruženja, kasnije, kad su se kapitalisti sa svoje strane sve više udruživali u svrhu represije, stala su se formirati u grupe, te prema uvijek ujedinenom kapitalu postaje održavanje saveza za radnike nužnije od održavanja najamnine... U toj borbi — pravom građanskom ratu — ujedinjaju se i razvijaju svi 'elementi potrebni za bitku koja će doći. Došavši do te točke, radničko udruženje dobija politički karakter.“

Ovdje imamo program i taktiku. ekonomske borbe i sindikalnog pokreta za nekoliko decenija unaprijed, za svu dugu epohu pripremanja snaga proletarijata „za predstojeću bitku“. S ovim treba uporediti mnogobrojna ukazivanja Marxa i Engelsa na primjer engleskog radničkog pokreta, na to kako industrijski „prosperitet“ izaziva pokušaje da se „radnici potkupe“ („Dopisivanje“, knj. I.), da se skrenu s puta borbe; kako taj prosperitet uopće „demoralizira radnike“ (isto, II. knj.), kako se engleski proletarijat „poburžoazio“ — tako da ova „najburžoaskija od svih nacija“ (engleska) „izgleda da hoće da na kraju krajeva stvar dovede dotle da pored buržoazije ima i buržoasku aristokraciju i buržoaski proletarijat“ (isto, II. knj.); kako iz' tog proletarijata izvjetrava „revolucionarna energija“ (isto, III. knj.); kako će trebati da se čeka duže ili kraće vrijeme, da se „engleski radnici oslobode očigledne buržoaske zaraženosti“ (isto, III. knj.); kako engleskom radničkom pokretu nedostaje „vatrečnost starih čartista“ (isto, III. knj.); kako engleske radničke vođe postaju nešto „između radikalnog buržuja i radnika“ (o Holyoake-u (Holioku), knj. IV.); kako zbog monopolskog položaja Engleske i dok taj monopolski položaj ne prsne, „britanski radnik ne može krenuti naprijed“ (IV. knj.). Taktika ekonomske borbe u vezi s općim tokom * (*i ishodom*) radničkog pokreta razmatra se ovdje s izvanredno širokog, svestranog, dijalektičkog, istinski revolucionarnog gledišta.

O taktici političke borbe „Komunistički manifest“ je dao osnovni stav marksizma:

„Komunisti se bore za postizanje najbližih ciljeva i interesa radničke klase, ali u sadašnjem pokretu oni ujedno zastupaju i budućnost pokreta.“

U ime toga Marx je 1848. g. pomagao u Poljskoj partiju „agrarne revolucije“, „onu istu partiju koja je 1846. g. izazvala krakovski ustanak“. U Njemačkoj je 1848.—49. g. Marx pomagao krajnju revolucionarnu demokraciju, i nikada kasnije nije povukao ono što je tada rekao o taktici. Njemačku buržoaziju on je smatrao za elemenat koji je „od samog početka bio sklon •da izda narod“ (samo savez sa seljaštvom mogao bi donijeti buržoaziji potpuno ostvarenje njenih zadataka) „i da napravi kompromis s krunisanim predstavnicima starog društva“. Eto, to je zaključak Marxov iz analize klasnog položaja nje mačke buržoazije u epohi buržoasko-demokratske revolucije — analize koja je, uostalom, uzor materijalizma koji društvo

promatra u njegovu kretanju, i to ne samo s one strane pokreta **koja** je okrenuta *unatrag*... „bez vjere u sebe, bez vjere **u narod**; koja gundā prema vrhovima, a dršće pred masama; .. **koja se** plaši svjetske bure;... nigdje s energijom, svuda s plagijatom;... bez inicijative;... — anatemisani starac koji **ie** bio proklet na to da **u** svom staračkom interesu rukovodi prvim mladalačkim poletima jednog mladog i zdravog naroda...“ („Nove rajnske novine“ 1848. g.) **Poslije gotovo 20 godina u pismu**

Engelsu (III. knj.) Marx je objavio da je uzrok **neuspjeha** revolucije od 1848. g. u tome što je buržoazija više **voljela mir** s ropstvom nego samu *perspektivu* borbe' za **slobodu**. **Kad se** svršila epoha revolucija od 1848.—49. g., Marx je »ustao protiv svakog igranja revolucije (borba s Villichom i Schapperom), i tražio da se nauči raditi u novoj epohi koja gotovo „**mirno**“ priprema nove revolucije. U kome je duhu **Marx tražio da se** taj rad vodi, vidi se iz slijedeće njegove **ocjene položaja u** Njemačkoj, za vrijeme najcrnje reakcije, **1856. g.:**

„U Njemačkoj će cijela stvar zavisiti od mogućnosti da se proleterska revolucija podupre kakvim novim izdanjem seljačkog rata.“ („Dopisivanje s Engelsom“, II. knj.)

Dok demokratska (buržoaska) revolucija u Njemačkoj nije bila završena, Marx je svu pažnju u taktici socijalističkog proletarijata usmjeravao na razvitak demokratske energije seljaštva. On je smatrao da je Lassalleovo držanje „objektivno značilo izdaju radničkog pokreta u korist Pruske“ (III. knj.), **između** ostalog i zbog toga što je Lassallg „tetošio junkere i pruski nacionalizam“.

„U jednoj pretežno zemljoradničkoj zemlji...“ — pisao je Engels 1865. g. u razmjeni misli s Marxom povodom jedne njihove namjeravane zajedničke izjave u štampi — „podlo je napadati u ime industrijskih rad Isključivo na buržoaziju, a nijednu riječ ne kazati o patrijarhalnoj »batinaškoj eksploataciji« seoskih radnika od strane krupnog, feudalnog Plemstva.“ („Dopisivanje s Engelsom“, III. knj.)

U periodu 1864.—70. g., kada se završavala epoha buržoasko-demokratske revolucije u Njemačkoj, epoha borbe eksploata-torskih klasa Pruske i Austrije da se ta revolucija završi *odozgo* na ovaj ili onaj način, Marx nije osuđivao samo Lassalle-a, koji je koketirao s Bismarckom, već je ispravljao i Liebknechta (Libknehta), koji je padao u „austrofilstvo“ i zaštićivan je par- tikularizma; Marx je zahtijevao revolucionarnu taktiku koja se podjednako nemilosrdno bori protiv Bismarcka i austrofila, taktiku koja se ne ulaguje „pobjediocu“, pruskom junkeru, već odmah obnavlja revolucionarnu borbu protiv njega, *i to na onoj osnovi* koja je stvorena pruskim vojnim pobjedama („Dopisivanje s Engelsom“, knj. III.). U čuvenoj adresi Internacionale od 9. septembra 1870. g. Marx je upozoravao francuski proletarijat da ne preurani s ustankom, ali kad je ustanak ipak buknuo (1871.), Marx je s oduševljenjem pozdravio revolucionarnu inicijativu masa, koje- su „jurišale na nebo“ (Marxovo pismo Kugejmannu). Poraz revolucionarne akcije u toj situaciji, kao i u mnogim drugim, bio je s gledišta Marxovog dijalektičkog materijalizma manje zlo u općem toku i *ishodu* proleterske borbe, nego odricanje od jednom zauzetih pozicija, predaja bez borbe: takva predaja bi demoralizirala proletarijat i potkopala njegovu sposobnost za borbu. Cijeneći u punoj mjeri iskorištavanje legalnih sredstava borbe u epohi političkog zastoja i vladavine buržoaske legalnosti, Marx -je 1877.—78. g., poslije donošenja iznimnog zakona protiv socijalista, oštro osuđivao „revolucionarnu frazu“ Mosta, ali se nije manje, ako ne i još oštrije okomljivao na oportunitizam, koji je neko vrijeme bio zahvatio službenu socijaldemokratsku partiju, koja nije odmah pokazala postojanost, čvrstinu, revolucionarnost, spremnost da prijede na nelegalnu borbu kao odgovor na taj iznimni zakon („Pisma Marxa Engelsu“, IV. knj. Uporedi i pisma Sorgeu) .

DIKTATURA PROLETARIJATA

-Godine 1907. objavio je Mehring u časopisu „Neue Zeit“ (XXV., 2., str. 164.) izvatke iz jednog Marxovog pisma Wey-demeveru (Vajdemajeru) od 5. marta 1852. g. U tome pismu nalazi se između ostalog i slijedeće važno rasuđivanje:

„A sto se mene tiče, meni ne pripada zasluga ni za otkriće postojanja klasa u suvremenom društvu, ni za otkriće njihove međusobne borbe. Buržoaski historičari izložili su mnogo prije mene historijski razvitak te borbe klasa, a buržoaski ekonomisti — ekonomsku anatomiju klasa. Novo Sto sam ja dao sastoji se u dokazu: 1) da je postojanje klasa vezano samo s određenim historijskim bitkama, koje su svojstvene »razvitku proizvodnje, 2) da klasna borba nužno vodi diktaturi proletarijata, 3) da sama ta diktatura čini samo prijelaz k uništenju, svih klasa i k besklasnom društvu.“

Ovim riječima Marx je s velikom reljefnošću uspio izraziti, prvo, glavnu i temeljnu razliku između njegova učenja i učenja . najnaprednijih i najdubljih buržoaskih mislilaca, i drugo, suštinu svoga učenja o državi.

Bitno u Marxovom učenju jest klasna borba. To se vrlo često govori i piše. Ali to nije točno, i iz te netočnosti dobija se uvijek oportunističko izopačavanje, marksizma, njegovo falsificiranje u duhu koji ga čini prihvatljivim za buržoaziju. Jer učenje o klasnoj borbi *nije* stvorio Marx, već buržoazija *prije* Marxa, i ono je, uopće govoreći, *prihvatljivo* i za buržoaziju. Tko priznaje *samo* borbu klasa, taj još nije marksist, taj još može ostati u granicama buržoaskog mišljenja i buržoaske politike. Ograničavati marksizam na učenje o borbi klasa znači sužavati marksizam, izvrtati ga, svoditi ga na to da bude prihvatljiv i za buržoaziju. Marksist je samo onaj tko priznanje klasne borbe proširuje do priznanja *diktature proletarijata*. U tome je najdublja razlika između marksista i običnog sitnog (pa" i krupnog) buržuja. Na ovom probnom kamenu treba ispitati *stvarno* razumijevanje i priznavanje marksizma. I zato nije nikakvo čudo, što su se, kada je historija Evrope praktički privela radničku klasu ovome pitanju, ne samo svi oportunisti i reformisti, već i svi „kaučkijanci" (ljudi koji se kolebaju između reformizma i marksizma) pokazali kao bijedni filistri ili sitnoburžoaski demokrati, koji *poriču* diktaturu proletarijata. Brošura Kautskog „Diktatura proletarijata", koja je izašla u augustu 1918. g., t. j. mnogo vremena poslije prvog izdanja moje knjige, predstavlja uzor malograđanskog izvrtanja marksizma i njegova podlačkog poricanja *na djelu*, uz njegovo licemjerno priznavanje *rta riječima* (vidi moju brošuru: „Proleterska revolucija i renegat Kautskv", Petro-grad i Moskva 1918. g.).

* *Slijedeći stavak dodao je Lenjin, pod naslovom „Marxovo postavljanje pitanja u 1852.", drugoj glavi svoga djela „Država i revolucija", prilikom drugog izdanja. — Red.*

Suvremeni oportunizam u osobi njegova glavnog predstavnika, bivšeg marksista K. Kautskog, potpada potpuno pod navedenu Marxovu karakteristiku buržoaskog stava, jer taj oportunizam ograničava područje priznanja klasne borbe na područje buržoaskih odnosa. (A unutar toga područja, u njegovim granicama, nijedan obrazovani liberal ne će odbiti da „principijelno" prizna klasnu borbu!). Oportunizam *ne dovodi* priznanje klasne borbe baš do najglavnijeg, do perioda *prijelaza* od kapitalizma ka komunizmu, do perioda *obaranja* buržoazije i njena potpunog uništenja. Ustvari, taj period je neizbježno period nečuveno ogorčenih klasnih borbi, neviđeno oštih njenih oblika, pa prema tome i država toga perioda neizbježno mora biti država *na nov način* demokratska (za proletere i sirotinju uopće), i *na nov način* diktatorska (protiv buržoazije).

Dalje. Suštinu Marxovog učenja o, državi usvojio je samo onaj tko je shvatio da je diktatura *jedne* klase neophodna ne samo za svako klasno društvo uopće, ne samo za *proletarijat* koji je srušio buržoaziju, nego i za cijeli *historijski period* koji dijeli kapitalizam od „besklasnog društva", od komunizma. Oblici buržoaskih država izvanredno su raznoliki, ali imaju istu suštinu: sve su te države na ovaj ili onaj način, ali u krajnjoj liniji, obavezno: *diktatura buržoazije*. Prijelaz od kapitalizma ka komunizmu svakako mora donijeti ogromno izobilje i raznovrsnost političkih oblika, ali će sadržaj njihov bezuvjetno biti isti: *diktatura proletarijata*.